

jakékoli kontrole a začínají člověku řídit život. Jenže šťastné doby moderního průmyslu už dávno pominuly. Cílem dnešního kapitálu není pohlit co nejvíce pracovních sil, ale naopak snížit jejich počet na minimum. Další směřování ekonomiky a využití pracovních sil vychází opět z polarit lokálního a globálního: lokální pracovní síly jsou stále více závislé na tom, jak s nimi globální investoři naloží. V lidech roste pocit strachu a politické kampaně proti zločinu se stávají náplastí na jejich obavy o vlastní bezpečnost. Počty vyloučených ze společnosti stoupají, vězňové jsou rok od roku plnější. Tyto totální instituce slouží jako lék na nejistotu dnešní doby, kterou lidé vnímají jako ohrožení svého bezpečí. Apely politiků na nutnost prosazovat „zákon a řád“ k tomu, aby byla zajištěna bezpečnost lidí, jsou však falešným řešením skutečného problému – nedostatku jistoty a zabezpečení. Voličská

základna politických stran však stoupá a také vládám se ulevilo: nikdo po nich nebude požadovat, aby dělaly něco s věcmi, na které jsou příliš slabé a které nemohou uchopit a zadržet. A přesně to po nich globální a exteritoriální tržní síly chtějí.

Co lze říci závěrem? Především se domnívám, že Baumanova práce je zdařilou informativní studií o velice aktuální problematice dnešní doby. Nebo lépe: o samotné povaze dnešní doby. Lze si jen přát, aby u nás vycházelo více teoretických reflexí na podobné téma, navíc z pera tak zkušených a zasvěcených sociologů, jako je právě Zygmunt Bauman. Je trochu smutné, že se čtenář musí již na přebalu knihy setkat ne s jedním, ale hned čtyřmi překlady, obsah knihy však dá naštěstí rychle zapomenout.

Natálie Jandová

Jan Keller: Vzestup a pád středních vrstev

Praha, Sociologické nakladatelství 2000, 123 s.

Představovat Jana Kellera nejen odborné, ale i laické veřejnosti je zbytečné. Přehled jeho publikační činnosti je zejména v našich podmínkách impozantní, a to nejen co do množství (devět knih a nespočetná řada statí v časopisech, sbornících i denním tisku), ale i co do šíře záběru: od masově využívaných učebnic přes angažované práce týkající se sociologických aspektů ekologie a globalizace po kriticko teoretické práce zabývající se západní sociologií. Recenzovaná práce se pohybuje na hranici angažované a kriticko teoretické sociologie. Terčem Kellerovy kritiky je tentokrát osud středních vrstev v západních společnostech a jeho sociologická reflexe.

Práce je členěna do deseti kapitol. První dvě („Svět starých středních vrstev“ a „Expanze nových středních vrstev“) představují stručný nástin vývoje sociální stratifikace v 19. a 20. století v Evropě a Americe se zvláštním zřetelům ke středním vrstvám. Autor se zde opírá zejména o práce A. de Tocquevilla, K. Marxe, M. Webera, Ch. W. Millse, T. Geigera, J. Burnhama a L. Boltanskiho. Jakkoli jde samozřejmě o určitou interpretaci historického vývoje, zdá se že záměrem autora bylo podat v těchto

dvou kapitolách „objektivní popis událostí“. Na ten pak navazuje přehled sociologických interpretací v kapitole třetí nazvané „Sociologické portréty“. Spíše než o propracované portréty jde však o stručné, leč výstižné skici vybraných sociologických prací, které s jednou výjimkou vznikly zhruba v druhé třetině minulého století – Riesmanův *Osamělý dav* (1950), Millsovy *Bílé límečky* (1951), Whytův *Organizační člověk* (1956), *Vzpouza davů* Ortegy y Gasset (1930), Frommův *Strach ze svobody* (1941), Mertonova *Byrokratická struktura a osobnost* (1949), Marcuseho *Jednorozměrný člověk* (1969), *Věk narcismu* Ch. Lasche (1970) a nedávno do češtiny přeložená Gofmanova práce *Všichni hrajeme divadlo* (1959). Tyto portréty pak představují východisko či základní stavební materiál pro úvahy předložené ve zbývajících kapitolách. Autor sleduje v zásadě dvě linie. V prvním plánu předkládá vlastní koncepci historického osudu středních vrstev od počátků kapitalismu po dnešek, v níž kromě již zmíněných prací využívá zejména Baumanovu typologii postmoderní mentality, úvahy Ehrenreichové, Croziera a Bensmana s Vidičem o středních třídách a Reichovu hypotézu o sociální stratifikaci v globalizovaném světě (úplný seznam použitých prací je samozřejmě delší). V druhém plánu předkládá kritiku úsilí

západních sociologů popsat a vysvětlit sociální stratifikaci euroatlantických společností ve dvacátém století.

V rámci výkladu autor pracuje se třemi nepřilíživě zřetelně vymezenými ideálními typy středních vrstev, jež označil jako staré, nové a nejnovější. Podrobněji je charakterizuje zejména v těchto souvislostech: rozvoj byrokratického řízení a bujení organizací (v kapitole „V soukolí organizací“), globalizace („Na skřipci globalizace“), nejjisté postavení středních vrstev ve společnostech, které vede k tzv. statusové panice (první vlně této paniky je věnována kapitola „Strachy a obavy středních vrstev“ a druhé „Postmoderní statusová panika“), rozvoj a krize sociálního státu („Komplexové anebo oběti sociálního státu“) a konečně role středních vrstev v občanské společnosti („Střední vrstvy a občanská společnost“). Práce vrcholí kapitolou „Tajemství středních vrstev“, v níž autor dospěl k závěru, že střední vrstvy jsou iluzorním aktérem, jenž nikdy nemohl a nemůže být „klidnou silou“ stojící v pozadí všeobecné prosperity a stability, kterou si vysnili někteří západní sociologové.

Pro *staré vrstvy* je typická autonomie a autenticita, která úzce souvisí s weberiánským duchem kapitalismu. V sociálních vztazích dominuje korektní konkurence mezi soběstačnými (jen na sebe spoléhajícími) individui, která prostřednictvím svého výkonu a uspokojováním poptávky na svobodném trhu soutěží o materiální úspěch a společenské uznání. Ústřední hodnotou starých středních vrstev je práce, jejímž pokračováním v nepracovní sféře je aktivní účast v občanské společnosti, zejména na lokální úrovni, což souvisí s jejich další typickou charakteristikou, již je svého druhu lokální patriotismus (loajalita k lokalitě). Na první pohled solidní postavení starých středních vrstev je ovšem neustále znejišťováno, a to v ekonomické i sociální sféře. Na jedné straně je to neustálá hrozba úpadku související s cyklickým vývojem hospodářství a na straně druhé dvojitý tlak, jednak shora v podobě expanze velkého kapitálu vyšších vrstev a jednak zdola v podobě organizovaného odporu dělnické třídy. Snaha ubránit se těmto tlakům pak vyvrcholila v podpoře nacionálně fašistického hnutí. V poznámce se čtenář dovídá, že tato interpretace relativně široké podpory fašismu

však dnes patří spíše minulosti. Kapitola zabývající se sociálním státem dává tušit, že v obraně proti výše uvedeným tlakům začaly střední vrstvy budovat sociální stát. Explicitně však autor nic takového netvrdí.

Pro *nové střední vrstvy* je spolu s jejich početním růstem typická ztráta původní nezávislosti. Z kategorie samostatných (tj. těch, kdo pracují na svém) se stává kategorie zaměstnanců – manažerů a bílých límečků pracujících pro organizace. Zatímco dříve bylo důležité, čím se člověk zabýval, nyní více než na tom, co a jak dělá, záleží na tom, v které organizaci se uchytí. Status a majetek už nejsou závislé na výkonu, ale na výběru správné organizace a loajalitě vůči ní. Z korektní soutěže se stává stále méně řízený boj (kompetice) všech proti všem, v němž jsou zvýhodněni ti, jimž se daří postupně se vyvazovat z lokálního provincialismu a napojit se na globální síť. Základní strategií už není maximalizace výkonu a orientace na budoucnost, ale naopak šetření výkonem a orientace na přítomnost. Práce je nutné zlo a veřejná aktivita ztráta času. Z původních aktivních účastníků politiky se stávají její diváci. Na místo lokální ukotvenosti se postupně prosazuje globální vykořeněnost. Namísto autonomie, odpovědnosti, autenticity a seberalizace nastupuje disciplína, efektivita, potřeba publika, přetvářka a odcizení. Zatímco hlavním polem působnosti starých středních vrstev byla produkce nabídky pro blaho celku, v jejímž pozadí stála fungující neviditelná ruka trhu, jsou nové střední vrstvy hlavním aktérem poptávky, v jejímž pozadí stojí reklama. Sociální stát se nezadržitelně vyčerpává a střední vrstvy postupně opouštějí heslo solidarity. Z důstojných starých středních vrstev, které tvořily jádro lokální občanské společnosti, se postupně stávají vykořenění štvanci „on the road“, kteří hledají co nejvýhodnější organizaci, kterou by mohli přesvědčit o své loajalitě.

Nejméně se dozvídáme o *středních vrstvách nejnovějších*, které v textu není vždy snadné odlišit od vrstev nových. Procesy, jež ohrožovaly nové střední vrstvy, se dále prohlubují. Nejnovější střední vrstvy se už definitivně nemohou spolehnout na své organizace ani sociální stát. Snaha o individuální přežití, kterou bylo možné pozorovat již v nových středních vrstvách, je pro jejich nástupce typická.

Návrat k původnímu liberalismu však není možný a tzv. neoliberalismus se spíše obrací proti nim. Sociální žebříček, díky němuž střední vrstvy dříve představovaly určitý nárazník mezi nižšími a vyššími vrstvami, se definitivně láme. Globální soukromý sektor nabízející vysokou životní úroveň a tvůrčí práci pojme jen nepočetné vyšší střední vrstvy. Ostatní zůstávají především v upadajícím veřejném sektoru a snaží se zachránit alespoň dosavadní životní styl, profesní kariéru, důchod a vysokoškolské vzdělání pro své děti. Jsou zmitáni stále reálnějšími obavami nejen o svůj osud, ale i o osud svých dětí, jejichž životní úděl se pravděpodobně zhorší. Vzdor tomu je politika nezajímá už ani jako představení.

Znamená to tedy, že se společnost postupně polarizuje, jak předpokládal Marx? Zdá se, že tak radikální názor autor nesdílí. Svoji vizi dalšího osudu středních vrstev nastiňuje bohužel jen velmi stručně v posledních čtyřech odstavcích závěrečné kapitoly. Postavení nových středních vrstev je (nebo snad bylo?) podle jeho názoru obdobně ambivalentní a rozporné jako postavení jejich předchůdců, kteří museli odolávat tlaku zdola i shora. Tato nová ambivalence má však spíše psychologický ráz. Na jedné straně je zde pocit úspěchu ve srovnání s nižšími vrstvami přítomnosti, na druhé straně jsou to pocity trapného selhání ve srovnání s morálním profilem starých středních vrstev. Postavení nejnovějších vrstev je (nebo teprve bude?) méně rozporné. Jen malé hrstce se podaří se svést na vlně globalizace a proniknout do nejvyšších pater společnosti. Většina splyne s málo úspěšnými, pro něž je typická „zneklidňující nejistota a ochromující rozervanost“ (s. 114). Spíše než konflikt je na pořadu dne anomie, v jejímž pozadí čtenář tuší, ačkoli to autor explicitě netvrdí, logiku kapitalistického systému, dnes především v podobě globalizace. V žádném případě však nelze očekávat všeobecně prospěšný pokrok opírající se o stabilní společenskou sílu, již se měly stát střední vrstvy.

V pozadí údajného selhání západní sociologie XX. století, jejíž představitelé vkládali nereálná očekávání do středních vrstev, vidí Keller špatně položenou otázku. Diskutovalo se totiž o tom, zda střední vrstvy splynou s dělnickou třídou nebo s buržoazií, či zda se zfor-

muji v novou společenskou třídu. V diskusi nad takto položenou otázkou však byl údajně přehlédnut fakt, na nějž poukázal C. W. Mills už před padesáti lety, že totiž tzv. střední třída (celý střední segment stratifikačního systému) představuje nesourodý agregát sociálních kategorií a skupin, jejichž životní šance, postoje a zájmy jsou značně různorodé. Pátrat po jejich společném osudu tak bylo bláhové.

Recenzovanou práci považuji za neobyčejně zajímavou a podnětnou. Snad právě proto k ní však mám řadu připomínek a kritických výhrad. Prostor určený recenzi mne nutí se omezit na ty, které považuji za nejzásadnější. V první řadě je třeba konstatovat, že předložená koncepce je zajímavou částečně teoreticky podloženou hypotézou, která je však čtenáři předložena jako ověřený fakt. Autor navíc nezřídka pracuje s polopravdami. Příkladem může být výše zmíněná teze o kořenech fašismu, o jejíž diskutabilnosti se dozvídáme jen mimochodem z poznámky pod čarou (takže je vlastně předkládána jako platná), nebo níže komentovaná kritika přehnaných nadějí, jež sociologové údajně vkládali do středních vrstev. Polopravdy se ovšem obtížně vyvracejí a pokud je některá inspirativní, nelze ji přímo rozvíjet. K celkově rozpačitému dojmu z práce přispívá vedle nejednoznačné formy, jež se pohybuje na pomezí odborného a popularizačního textu (tvrzení bez argumentů), i nedůsledně vedený aparát pojmový (třídy a vrstvy), jakož i odkazový (někdy až minuciózní odkazování v prvních kapitolách postupně řídne až téměř mizí).

Zatímco odborník je zklamán, laik je oklamán. Je totiž seznámen jen s výsekem literatury zabývající se problémem středních vrstev, aniž by na to byl upozorněn (odborník bude postrádat zdůvodnění výběru). Zejména v kapitole „Sociologické portréty“ předkládá autor až na výjimky (Mills a Whyte) práce, jejichž námětem je střední třída spíše v druhém než v prvním plánu. Popis proměn sociálního milieu rychle se vyvíjejících kapitalistických společností a nově se utvářejících charakterových typů a životních strategií se sice týká především početně se rozrůstajících středních vrstev, nicméně pokud jde o problém středních tříd a vrstev (neřku-li o jejich případný vzestup a pád), jenž je běžně spojován především